شیکارییێکی بوونیادیی بۆ رۆمانی (زمان پایسکلێکی شکاو لێدەخوڕێت)ی رێبین خدر… محەمەد نەبی

(شاعیر جارێکی تر دەبێتەوە بە دروستکەر, مەبەستم ئەوەیە چیرۆکێك دەگێڕێتەوە بە گۆرانییەوە دەیچڕێت). (بۆرخیس)

نامەوێ لێرەدا بچمە سەر ئەو پێناسەو لێکدانەوانەی بۆ ڕۆمان کراون و لەوێوەش بۆ پێناسە حازربەدەستەکانی (کارەکتەر, کات, شوێن, رووداو, گێڕانەوە, پلۆت, شێواز…). هەموومان دەزانین ئەمانە پێکهاتەو تەکنیکی گرنگی چیرۆك و رۆمانن, ئینجا لەناو ئەمانەش چەندین ڕەگەزو تەکنکیکی تر رۆڵ دەبینن لە داهێنانی بەرهەمی ئەدەبی. لەبری ئەوە, لێدەگەڕێین رۆمانەکە خۆی بێتە دەنگ و لەناو خودی رۆمانەکەدا ماناو لێکدانەوەکان خۆیان دەرخەن, مەگەر لێکدانەوەو پێناسەی تیۆریستان پێش دەقی ئەدەبی کەوتووە یان لە دەقی ئەدەبییەوە هەڵێنجراون/ سەرچاوەیان گرتووە؟
کەرەستەی ئەم رۆمانە چییە؟ رووداوەکانی چین؟ بابەتی رۆمانەکە چییە؟ نامانەوێ وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە, چونکە بۆ ئەمە دەبێ بڕۆین ئەمە ناوەڕۆکی رۆمانەکەیەو بەکورتی رۆمانەکە بگێڕینەوە. رۆمان حەکایەتی داپیرە نییە تا بۆ یەکتریی بگێڕینەوە, گێڕانەوەو کورتکردنەوەی رۆمانێك کارێکە دژ بە خودی رۆمانەکەو دابەزاندنییەتی بۆ ئاستی قسەو بەسەرهاتی رۆژانەو حەکایەتی بەرئاگردان. لەکاتێکدا رۆمان لەوە ئاڵۆزتر, وێنەدارتر, پێپێچ و پەناترە سادە بکرێتەوە. جگە لەمە باسکردنی بابەتی رۆمانێك, هەرگیز نزیکبوونەوە نییە لە رۆمانەکە خۆی. لەم بارەیەوە رۆماننووسی پیرۆیی (ماریۆ ڤارگاس یۆسا)لە کتێبە خنجیلانەکەی دا (12 نامە بۆ رۆماننووسێکی لاو) دەنووسێت((ئەگەر پێش ئەوەی رۆمانی (مەسخ)ی کافکا بخوێنیتەوە, پێت بگوترێ بابەتی ئەم رۆمانە ئەوەیە فەرمانبەرێکی داماو دەبێت بە قالۆنچەیەکی قێزەون, رەنگە بەدەم باوێشکدانەوە بڵێیت: خۆت لە خوێندنەوەی ئەو جۆرە گەمژەییە ببوێرە… لەگەڵ ئەوەش دا کە تۆ ئەو چیرۆکە دەخوێنیتەوە, بەو شێوازە جوانەی کافکا گێڕدراوەتەوە, تۆ باوەڕ بەو گۆڕانە ترسناکە دەکەیت کە لە گریگۆری سامسا روودەدات, بە وردی لەگەڵی دا

یەکدەبیتەوە, ئازار دەچێژی, هەستدەکەی دەخنکێی بەو خەمی
رەنجەڕۆییەی کە وردە وردە ئەو کاراکتەرە داماوە لەناو دەبات))
(یۆسا: 2008: 39) بۆیە لەبری ئەوە ئێمە هەوڵ دەدەین بەخێرایی
چەند لایەنێکی ئەم رۆمانە بەسەر بکەینەوە:
1_گێڕانەوەو گێڕەرەوە: زەمەنی گێڕانەوە لەم رۆمانە(ئێستا)یە,
روودوەکان کارەکتەری سەرەکی, کە کچێکی 23 ساڵانە (ئارەزوو)
بەرجەستەیان دەکات. ئێمە وشەی (بەرجەستە)مان لە بری (گێڕانەوە)
بەکارھێنا, چونکە زەمەن کە (ئێستا)یەو کاراکتەری سەرەکیش کە
(کەسی یەکەم)ە, بە بەرجەستەکردنی رووداوەکان هەڵدەستێت, ئەم
دووانە ئەوەندە یەخانگیرن بوار بۆ ئەوە ناھ□□تەوە کەس و کات
لێکبترازێن, رووداوەکان لە ڕابردوو روویانەداوە تا ئێستا
بگێڕرێنەوە, ئەم تەکنیکەش رووداوەکان زیندووتر دەکات و خوێنەریش
بەشداربووتر/نزیکتر دەکات لە رەوتی رووداو, دەبێتە جۆرێك لە
وێنەو سینەما(نیشاندان)جار جار بیرمان بۆ شانۆش دەچێت (مەگەر
هەموو ژانرە ئەدەبییەکان سنورەکانیان ناچێتەوە ناو یەکدی؟). میلان
کۆندێرا لەژێر ناونیشانی (گەڕان بەدوای کاتی ئێستا)
دەڵێت((حەکایەتخوان ئەو شتە دەگێڕێتەوە کە رووی داوە, بەڵام
کاتێك پێشهاتێکی بچووك دەبێتە رابردوو, خەسڵەتی داسەکاوی خۆی
لەدەست دەدات و تەڵخ دەبێ. گێڕانەوەکە, بیرەوەرییەکە, واتە
ئەنجامگیرییەکە, ئاسانکردنەوەیەکە, ئەبستراکترکردنێکە. سیمای
راستەقینەی ژیان و پەخشانی ژیان, خۆی تەنیا لەکاتی ئێستادا
دەبینێتەوە))(کۆندێرا: 2012: 20) کۆندێرا لەمەدا جەخت لە
کاریگەری و زیندوویەتیی کاتی ئێستا دەکات, خۆ گەرنا هەر لەوێدا
باس لەوەش دەکات کە هونەری رۆمان بەهۆی (وێنە) ئەم بۆشاییەی کاتی
رابردوو پڕدەکاتەوە. بەکارھێنانی ئەم تەکنیکە (کاتی ئێستا) لەم
رۆمانەدا ڕۆڵێکی گلانگ دەگێڕێت لە (کاریگەرینواندن/کاریگەریدانان)
لەسەر خوێنەر. بۆ نموونە لەو دیمەنەی ئارەزوو باسی دایکی دەکات,
بەهۆی ئەم تەکنیکەوە نووسەر توانیویەتی کاریگەری درووست بکات,
بەجۆرێك من پێموایە کەم خوێنەر هەیە کاتێ لە خوێندنەوەی رۆمانەکە
دەگاتە ئەم دیمەنە, ئاهێك (هەناسەیەکی سارد) هەڵنەکێشێت.
ئارەزوو, دایکێکی هەیە, کە بەهۆی نەخۆشی, پیری و قەڵەوی
لەجێکەوتووە, قسە لەگەڵ تارماییەکان دەکات, دوای ئەوەی لە ماڵ
رادەکات, وەك مشورخواردنێك بۆئەوەی ون نەبێت, ئارەزوو
دەیهێنێتەوە ماڵ و لە ژوورێك دایدەنێت, دەرگاکەی دادەخات.
بەمشێوەیە دیمەنەکە بەرجەستە دەکات: ((بۆ ئەوەی نەڕواتە دەرەوەو
ون نەبێت, دەرگای ژوورەکەی لەسەر دادەخەم, بەڵام ئەو پەنجەرە
دەکاتەوەو لە پەنجەرەوە بانگی تارماییەکانی دەکات. دەمە

بچووکەکەی دەکاتەوە تا هاوار بکات, ناتوانێت. هەوڵدەدات دەستە خەپەتۆڵەکانی لە پەنجەرەکە بێنێتە دەرەوە, ناتوانێت. جا دەستەکانی بە شیشی پەنجەرەوەو,
فرمێسك بەسەر گۆناکانیدا:47)). ئەم دیمەنە لە رەوتی رۆمانەکە کاریگەرییەکەی زێدەتر دەردەکەوێت, ئەم کاتە نزیکە, ئێستایە, گەر رابردووبووبا دووردەکەوتەوە, کاریگەریی هەشبووبا هێندەی ئێستا هەژێنەر نەدەبوو. لە ژیانی واقیعیش دا ئەمە هەروایە: بۆ نموونە رووداوە ناخۆشەکان, سەرەتا, کە رووداوەکان تازەن (ئێستایین) لەناویاندا دەژین, کاریگەرییان یەکجار زۆرە, بەرگەگرتنیان سەخت و خەمکێشە, بەڵام دواتر کە کاتەکە تێدەپەڕێ, دەبێتە (رابردوو) و دەیانگێڕینەوە. سەختییەکەیان هێندەی ساتی روودانیان نابێ و کەمتر دەبێتەوە, تەمی خەمێك دایاندەپۆشێت, ئێمە بەر تەمەکە دەکەوین, نەك خودی خەمەکە . ئینجا ئێمە باسی واقیعمان کرد, مەگەر رۆمانیش واقیعی خۆی دانامەزرێنێت؟ رۆمان بۆخۆی واقیعێکە, وەك (پامۆك) دەڵێت ژیانێکی ترە لەپاڵ ئەم ژیانەدا, کەواتە ئێمەش وەك خوێنەر بەشدارین, لەناوی داین. بەمشێوەیە کاتی زەمەنی گێڕانەوە لەم رۆمانە, زەمەنی ئێستایە, بۆ نموونە هەندێ لە رستەکان لە شوێنی جیاجیای رۆمانەکە دەخەینە بەرچاو: (زۆر نییە دەستێکم بۆتە بسکیت.ل:5., باوکم دەڵێت لەگەڵ من راوەستە, زۆر لێم نزیك بە لەگەڵی رادەوەستم.ل:10., لەسەر قەڵات دانیشتووین.ل:50., دیسان شەوە, لە مینی مارکێتەکەی زامدار دانیشتووین.ل:94., هەمدیس لە مینی مارکێتەکەی زامدار دانیشتووین.ل:116.) تەنها لە کورتەبەشی28 لاپەڕە 142 رەوتی رۆمانەکە لە کاتی ئێستا نامێنێت, دەبێتە کاتی رابردوو, بەڵام ئەو رابردووەش (رابردووی بەردەوام و رابردووی نزیکن) : (خەڵك خەریکبوون لە چاڵەکانیشدا دیوارو چوارچێوەی جارانیان دروست دەکردنەوە, چەند بلۆکێکیان بەدەوری خۆیان هەڵدەچنین و لەناوی دا گرمۆڵە دەبوون, هەندێ کەسیشمان بینین دەیانتوانی قسە بکەن…ل:142) گەر بێمان هەبێ بۆ ساتێك لێرە ئەمەش وەك کاتەکانی تر لێ بکەین ئاوا دەبێت: (خەڵك خەریکن لە چاڵەکانیشدا دیوارو چوارچێوەی جارانیان دروستدەکەنەوە, چەند بلۆکێکیان بەدەوری خۆیان هەڵدەچنن و لەناوی دا گرمۆڵە دەبن, هەندێ کەسیش دەبینین دەتوانن قسە بکەن). کەچی زەمەنەکە ئاوا نییەو دەگۆڕێت, ئارەزوو رووداوەکانی رابردوو دەگێڕێتەوە. ئەوەی جێی پرسیارە ئەوەیە کە کورتەبەشەکە, هەمووی بەمشێوەیە نییەو هەر دوای ئەم لاپەڕەیە زەمەنی فرمانەکان وەکو خۆی لێدێتەوەو تا کۆتایی هەروا دەمێنێت(دێتەوە زەمەنی ئێستا) ئەمە بۆ؟ ئایا ئەم کاتگۆڕینە هیچ مەبەستێکی لەپشتە؟ یان کارەکتەری سەرەکی

(گێڕەرەوە) لەدەست نووسەر رایکردووە؟ راکردنی کارەکتەر لەدەست نووسەر، (ئاننا کارنینا)ی (تۆلستۆی)مان بیردەخاتەوە: دەگوترێ لە کاتی نووسینی رۆمانی (ئاناکارنینا)، (تۆلستۆی) کە نووسەری رۆمانەکەیە، کاتێ ئاننا دەکەوێتە بەر قیتارو دەمرێت، تۆلستۆی دەگریێت! پرسیارەکە ئەوەیە ئایا تۆلستۆی نەیدەتوانی نەهێڵێت ئاننا خۆی بخاتە بەر قیتار؟ ئایا نەیدەتوانی چارەنووسی کارەکتەرەکەی بگۆڕێت؟ نەخێر هەردەبوو بەمشێوەیە بێ، ئەمە (واقیعی خەیاڵکرد)ی رۆمانەکەیە. پێویستە ئێمە وەك خوێنەری ئەدەب هێندەش واقیعپەرست و دۆگمایی نەبین ئەم پرسیارانە بە وێنە وەربگرین و پێمانوابێ رۆمانووس (خوا)یەکەو هیچ شتێك لەبن دەستی دەرناچێت و هەرچی هەیەو نییە بە ویستی ئەوە (مەگەر ئەویش توانیویەتی ئاوا دەسەڵاتداربێ؟!) ئەمە بۆ شیعریش هەر راستە…لێرەدا سەبارەت بە ئازادیی گێڕەرەوە(راوی) با جارێکی تر بچینەوە لای (ماریۆ ڤارگاس یۆسا)و لە کتێبەکەی دا (12نامە بۆ رۆمانووسێکی لاو) کۆمەکێك بخوازین: ((راوی بوونەوەرێکە لە وشە درووستکراوە، نەك لە گۆشت و ئێسقان وەکو دانەرەکەی، راوی بەتەنیا لەو رۆمانەداو لە سایەی ئەو رۆمانەدا دەژی کە دەیگێڕێتەوە، سنووری خەیاڵکردن سنووری بوونییەتی، چونکە ئەوە خۆیەتی کە چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە، لەبەرامبەریش دا دانەر ژیانێکی هەمەجۆرو چڕِتری هەیە لەپێش و لەدوای نووسینی رۆمانەکە. رۆمانەکە ناتوانێ ئاگاداری وردودرشتی ژیانی نووسەرەکەی بێ، هەتا لەکاتی نووسینی رۆمانەکەش دا راوی بەردەوام کەسێتییەکی جیاوازە)) (یۆسا: 2008: 55). ئەم تێڕوانینە بۆ شیعریش هەیە، بەوەی دەگوترێ: شیعر لەوێیە، لە شوێنێکدا پەنهانە، لە دەوروبەرمان خۆی مەڵاسداوە، شاعیر دەیدۆزێتەوە. سەبارەت بەمە (بڕوانە هونەری رۆمان، میلان کۆندێرا: 2008: 181) هەروەها (بڕوانە: ئەم هونەری شیعرە، خۆرخێ لویس بۆرخیس: 2016: 9- و 20). بۆیە دەکرێ زەمەنگۆڕینەکە پەیوەندیی بە کارەکتەرەکەوە هەبێ، بە سەربەخۆیی کارەکتەر، یان وێنەکانی نەستی بگوازێتەوە، وەك ئەوەی نەستی بڕژێت و بەرجەستە ببێ، نزیك لەوەی پێی دەگوترێ (شەپۆلی هۆش) یانیش وچانێك بێ، گۆڕانکارییەك بێ بۆ گۆڕانکاری لە تەرکیزی خوێنەر. یان…

هەڵبەت هەر لەم رۆمانەدا، سەبارەت بە گۆڕانەوە، دەبێ باس لەوەش بکەین کە گۆڕانەوەکە(یان بەمانای ئێمە “بەرجەستەکردن”) گفتوگۆشی تێدەکەوێت، یان لە دوو شوێن باپیری ئارەزوو، بیرەوەریی خۆی لە سەردەمی راپەڕین و شەڕی ناوخۆ دەگێڕێتەوە، بەلای ئێمەوە ئەمە هونەرێکی گرنگەو لێزانیی نووسەر نیشاندەدات، چونکە ئەمەی بە کارەکتەرێك سپاردووە کە خودی خۆی لەناو رووداوەکان ژیاوە، نەك

بۆی باسکرابێ, رۆماننووس دەیتوانی ئەمەش بە ئارەزوو بسپێرێت, بەڵام ئەوکات ئەمە دەبووە (گێڕانەوەی گێڕانەوە) واتە باپیری بۆ ئارەزووی و ئارەزووش بۆ ئێمەی دەگێڕایەوە, بەمە هەنگاوێك دوورتر دەکەوتینەوە(هیــوادارم نەکەوتبمــە نــاو پێناســەی ئەفلاتــوونیی بۆ شیعر). بۆیە ئەمە رووداوەکەی زیندووترکردووە.

تا ئێرە ئێمە لە گێڕانەوە دواین و لەگەڵی دا شتێکیشمان لەسەر گێڕەرەوە گوت, ئێستا دێینە سەر کاراکتەر.

2_کــارەکتەر: لــەم رۆمــانەدا ئــەم کــارەکتەرانە هــەن: (ئــارەزوو, زامدار, رامش, ئازاد) ئەمانە چوار هاوڕێن, بەزۆری رووداوەکان بۆ هەرچواریان هاوپەیوەندن/ روودەدەن, سەروەختێك هاوڕێیەکی تریشیان بۆ زیاد دەبێت کە جارجار دێتە لایان ئەویش (ڕێبین)ە, بێگومان رەنگبێ هەموومان بیرمان بۆ نووسەر بچێت و پێمانوابێ ئەمە رێبینی رۆماننووسە, ئەویش بەهۆی ئەو وەسفەی ئارەزوو بۆی دەکات: ((ئازاد هەندێ کەسمان پێدەناسێنێت. سەرەتا شاعیرێك. ناوی رێبین ە. رێبین کــوڕێکی رەشتــاڵەی قژلــوول و مێن. ل105)) بەڵــام ئاســاییە وەك کەسایەتییەکی ســەربەخۆش وەری بگریــن و هــەر نەیشیبەستینەوە بــە نووسەر. ئەمە دەکەوێتە سەر ئاسۆی چاوەڕوانیی خوێنەر. جگە لەمانە (دایك, خوشك, باوك و باپیری ئارەزوو, کچێکی مردوو, تارماییەکان, فریشتەکان و هەندێ ناوی دی لێرەو لەوێ دێنە بەر دیدە: ئیسماعیل, راماڵ, رووبار, زەبەلاحەکان) کە هەموو ئەمانە بەشێکی گرنگن لە فەزای ئەدەبییانەی رۆمانەکەو قەناعەتپێکەریشن, بەتایبەتی کچە مردووەکەو تارماییەکان, دواتر باس لە توانای قەناعەتپێکردنی رۆمانەکە دەکەین. چوار هاوڕێکان بەگشتی تەمەنیان لە بیست ساڵان بەسەرەوەیەو هاوتەمەن دیارن, لە هەڵبژاردنی کارەکتەرەکانیش هەست بە لێزانیی رۆماننووس دەکرێ. رامش گەنجێکی بەنگلادیشییە, ئازادو زامداریش کوردن, هەریەکە لەمانە بوار بە خوێنەرو لێکۆڵەر دەدات بیریــان لێبکــاتەوەو کەسایەتییەکانیــان لــە رووی کــارو تەمــەن و رەگەزەوە راڤە بکات و هۆکارەکانی هەڵبژاردنیان دەربخات, بەهۆی ئەوەی مەودای خوێندنەوەکەمان درێژ دەبێتەوە, ئێمە لێرەدا لەسەر هەموو کارەکتەرەکان ناوەستین و تەنها کەمێك لە کارەکتەری سەرەکی (ئارەزوو) رادەمێنین دەنا رۆمانەکە مەودای لێکۆڵینەوەیەکی فراوان دەخــوازێت لــە زۆر رەهەنــدەوە بەتــایبەتیش بــەلای ئێمــەوە: کارەکتەرسازی, شێوازو تەکنیك.

ئارەزوو: کچێکی تەمەن بیست و سێ ساڵان, قوتابیی زانکۆیەو بەهۆی کەسایەتییەکەی: کچێکــی خــوێنەر, یــاخیی و رەخنــەگرە لــە زانکۆ دەردەکرێت. هەڵبژاردنی کارەکتەرێکی کچ وەك کەسێتیی سەرەکیی رۆمان بە لای ئێمەوە ریسکێکی گەورەیە, چونکە چەندەی رۆماننووس ئازادیی

بداتە کارەکتەرانی, بەڵام دواجار کاریگەریی ڕۆمانووسیان هەر بەسەرەوەیە, بە لایەکدا هەر بۆ ئەو دەگەڕێنەوە. ئێمە نامانەوێ لە بابەتێکی ئەدەبی پرسی ڕەگەز بهێنینەوە گۆڕێ, نەکا ببێتە هۆی تۆخکردنەوەی جیاوازیی ڕەگەزی. بەڵام ئەمە حەقیقەتێکی دانەبڕاوی ڕۆمانووسانە لە هەڵبژاردنی ڕەگەزی کارەکتەرانیان (ڕەنگبێ لەکاتی نووسین دا ببێتە کێشەش بۆیان). ئێمە باوەڕمان بەوەیە, کە لە ڕۆمان دا دەبێ کارەکتەر لە ڕۆمانووس جیابێتەوە نەك نوێنەرەوەی دانەرەکەی بێ, بەڵام ئایا بەرهەمی سەرکەتوو ئەوە نییە کە ڕۆمانووس ڕۆحی خۆی تێکەڵی بەرهەمەکەی بکات؟ کارەکانی (کافکا) چەندە ڕەنگدانەوەی خودی کافکان؟ گریگۆری سامسا, جۆزێف ك, ك, کەسایەتی و ژیانی کافکا نەترنجاوەتە ناویان؟ لەهەمانکات دا لێشی جودانەبوونەتەوە؟ ئایا جۆزێف ك, گریگۆری سامسا, (ڕاسکۆڵنیکۆف-پاڵەوانی تاوان و سزای دۆستۆڤسکی) دەکرا کچ بووبان؟ ئایا گەر وابووبا هەر بەمشێوەیەو ئەم کاریگەرییەیان دەبوو, کەمتر؟یان زیاتر؟ بۆ ئەوەی بتوانین لەم ڕۆمانە نزیکببینەوە دەپرسین: گەر ئارەزوو, ئارەزوو نەبووباو کوڕێك بووبا, ڕەوتی ڕۆمانەکە چۆن دەبوو؟ ئەمانە پرسیاری نابەجێن, چونکە ڕۆمانەکان هەردەبوو بەمشێوەیەبووبان. جگە لەم فۆرمە, کە خودی ناوەڕۆکیشە بەهیچ فۆرمێکی تر بەرجەستە نەدەبوون. ئەمەش دەمانباتەوە ناو کێشەی ناوەڕۆك و فۆرم, واتە پرسیاری ئەوەی ئایا دەکرا بابەتی ئەم ڕۆمانە بە تەکنیکێکی تر جگەلەمە, بەرجەستەکرابووبا؟ ئەم پرسیارە بابەت و شێوە(ڕوخسارو ناوەڕۆك) لێکجیادەکاتەوەو نزیکدەبێتەوە لەو پێوەرە لەکارکەوتوانەی ئێستاش زانکۆکان کاری پێدەکەن, ئەویش جیاکردنەوەی فۆرم و ناوەڕۆکە, ((جیاکردنەوەی ناوەڕۆك و فۆرم(یان بابەت و شێوەو شێوازی گێڕانەوە) شتێکی دروستکراوەو پەسەند ناکرێ مەگەر لەپێناو شیکردنەوەدا, لە ڕاستیشدا ئەم جیاوازییە دەرناکەوێ و ناکرێ ئەوەی ڕۆمانەکە دەیگێڕێتەوە لەو شێوازەی پێی گێڕراوەتەوە جیابکەینەوە… لە ڕۆمانە باشەکاندا ئەوەی دەیگێڕێتەوەو ئەو شێوازەی پێی دەگێڕرێتەوە, یەکەیەك درووستدەکەن کە ناتوانرێ لێك جیابکرێنەوە)) (یۆسا: 2008: 38) . بۆیە دەڵێین ناوەڕۆکی ئەم ڕۆمانە هەر ئەم فۆرمە دەخوازێت و هیچی تر. بەڵام دەبێ ئەم ڕاستییە بڵێین کە هەڵبژاردنی کچێك وەك کارەکتەری سەرەکی بۆ ڕۆمانێك کە نووسەرەکەی نێرە, زەحمەتییەکی زیاترە لەوەی کوڕ بێ, چونکە لە هەر جوڵەیەکی ئەم کارکتەرە, کە ڕۆمانووس پێیدەکات, دەبێ ڕۆمانووسەکە ڕۆحێکی مێینەیی, یان ڕوونتر بڵێین کەسایەتییەکی مێینەیی وەربگرێت و بچێتە بەرگی کچێك. ئەمە بە دوو باردا دەبێتە سەختی: یەکەم: سەختیی واقیعی کۆمەڵایەتی, دووەم:

سەختیی واقیعی کارە ئەدەبییەکە. لەلایەك کۆمەڵگا ئازادییەکی کەمتر دەداتە کچ, هەروەك چۆن دەبینین لە ڕۆمانەکەدا, ئارەزوو سەدان پلارو تانەو تەشەری بەهۆی کچبوونەوە لێدەدرێت. لەلایەکی تر کێشەی مێیینەیی کارەکتەرو نێرینەیی ڕۆماننووس. بۆیە لەناو ڕۆمانەکەش ئارەزوو, هەست بە کێشەی رەگەزی دەکات لەلای خوێنەران: ((ئەرێ خۆ زانیوتانە من کچم:18))). دواجار ئێمە کارەکەمان هەنگاوێك دەبەینە پێش و دەڵێین: ڕۆماننووس وەك ئازادێکی تا ئەوپەڕی ئازادیخواز لە کێشەی رەگەزی دەرچووەو جیاوازیی رەگەزی لای ئەو بەتەواوی رەشبۆتەوە.

3- بابەت/ناوەڕۆك: وەك لە سەرەتاوە گوتمان ئێمە هەوڵدەدەین تا بتوانین لە گێڕانەوەی ڕۆمانەکە خۆمان ببوێرین. ئەم ڕۆمانە زۆر بابەت و پرس لەخۆ دەگرێت, بەگشتی فەزایەکی تاریك و نووتەکی هەیە چ لە تاریکی و وێرانیی شوێنەکانی, یان رووداوە تراژیدییەکانی, یاخود کارەکتەرە پەککەوتەو داڕماوەکانی.

بابەتی ئەدەبیات مەرج نییە, ناسك, جوان, هەستبزوێن و دڵڕفێن بێت, ئەمە کێشەیەکی درێژی ئەدەبی کوردی بوو و ئێستاش بەردەوامە بەڵام کەمتر, شاعیران پێیانوابوو هەردەبێ ئەستێرەو مانگ و گوڵ لە شیعرەکانیان دا هەبێ بۆئەوەی ببنە شیعری باش, چیرۆکنووس و ڕۆماننووسانیش هەر دەبوو لەیلاو مەجنوونێك لە چیرۆك/ڕۆمانەکەیان دا هەبێ بۆ ئەوەی ببێتە چیرۆك/ ڕۆمانی باش, جوان و خۆش! جا لەیلاو مەجنوونەکە هەرجارەو بە ناوێکەوە. ئەمە پێوەرێکی یەکجار لەکارکەوتووە, دەکرێ ناشیرینی ببێتە کەرەستەی ئەدەب و ئیستاتیکای لێ بەرهەم بێت. وەك شیعرەکانی (بۆدلێر-رامبۆ) چیرۆکەکانی بۆرخێس, یان ڕۆمانی (پیدرۆ پارامۆ)ی (خوان ڕۆلفۆ). باشترین نموونەش(کافکا)یە. لەمبارەیەوە (میلان کۆندێرا) بە سەرسامییەوە باس لە بابەتی ڕۆمانەکانی کافکا دەکات, پێیوایە (فەرمانگە) کە بابەتی سەرەکیی ڕۆمانەکانی کافکایە, جیهانی ئامێرو گوێڕایەڵییە, جیهانێکی میکانیکی و ئەبستراکتە ((ڕۆمانێك لەم جیهانی گوێڕایەڵی, میکانیکی و ئەبستراکتەدا جێگە بکەیتەوە! لەم شوێنەدا تاقە سەرکێشیی مرۆڤ لەوێدایە لە نووسینگەیەکەوە بچی بۆ نووسینگەیەکی دیکە. پێدەچێ ئەمە پێچەوانەی ئەدەبی گێڕانەوەبێ. بۆیە دەپرسین: چۆن بۆ کافکا لوا, لەم مادە بۆرە ناشیعرییەوە ڕۆمانی سەرسوڕهێنەر بخوڵقێنێ؟!)) (کۆندێرا: 2008: 179). کەواتە ئەوەی بابەتێکی ناشیعری دەبێتە بابەتی ئەدەبیات ئەوە هونەرەکەی دەکەوێتە سەر لێزانی و توانای ئەدیب لە خولقاندنی جیهانێکی ئەدەبیی باوەڕپێکراو.

ئەم ڕۆمانە زۆر بابەتی تر لەخۆ دەگرێت: کێشەی ئافرەت, کە خۆی

دەبینێتەوە لە ئازادی. ئارەزوو بەرجەستەکەری ئەم ڕۆمانەیە, بەهۆی کچبوونییەوە تووشی چەندین کێشە دەبێتەوەو دواجار زمانیشی لەدەست دەدات, ئەمەش کاتێکە کە چوارقۆڵی لەگەڵ (ئازاد, زامدار, رامش) لە مینی مارکێتەکەی زامدار دانیشتوون و باسی ژیان و کێشەکان و فیلم دەکەن, لەناکاو تەقینەوەیەك رووەدات و دووکانەکە بەسەریاندا دادەڕمێت, ئارەزوو دەستێکی دەپەڕێت و بۆ هەتاهەتایەش زمان(توانای قسەکردن) لەدەستدەدات, ئازاد چاوێکی کوێر دەبێت, رامش هەردوو قاچی لەدەست دەدات و زامداریش دەمرێت.((بروانە کورتە بەشی 23, لاپەڕە 116 تا 121).

کارەکتەرانی ئەم ڕۆمانەش وەك فەزاکەی شادو خۆشحاڵ نین, لە نیگەرانی و کێشەدان, لە دەستپێکی ڕۆمانەکەدا کارەکتەری سەرەکی دیمەنێکی کافکاییمان بیردەخاتەوە. لە (مەسخ-بەدگۆڕان)ی کافکا, گریگۆری سامسا (کاتێ بەیانی خەبەری دەبێتەوە بۆتە قاڵۆنچەیەکی زەبەلاح, یان دەعبایەك) لەم ڕۆمانەش دا ئارەزوو دیمەنێکی وای هەیە: ((زۆر نییە دەستێکم بۆتە بسکیت و ڕۆژانەیش لە بەرەکەی دەخۆم. تا دێت هەڵدەپەنمێت و گەورەتر دەبێت. ل:5)) ئەوانیدیش هەندێکیان مردوون و قسە دەکەن و هەندێکیان پیرو کەنەفت و لەجێکەوتوو. شوێنەکەش هەولێرە, کە لە ڕۆمانەکەدا هەمووی (چاڵ)ە, چاڵاکەش بەلای ئێمەوە گوزارشتە لە بەرزیی بیناکان و تاریکیی دڵ و دەروونی مرۆڤەکان, لەناو ئەم بینایانەدا ئاسمان بزرو خاکیش ون, ژیان لەناویاندا هەروەك ئەوەیە لە چاڵێك, لەناو بیرێك دا بژییت.

ئەم فەزا ناخۆشحاڵە, یان تاریك و خەمناکە بۆچی؟ لە ڕاستیدا نیشاندانی دونیایەکی خۆش و بەخشینەوەی هیواو ئومێدو سەرکەوتن و بەختەوەربوون کارێکی فریودەرانەی ساختەیە, کە هەر لە سیستەمی سەرمایەداری و کەسانی ئایینیی ساختەچی دەوەشێتەوە, ئەم ساختەییە هەر لە ناوەڕۆکی قسەی واعیزان و ریکلامی بازرگانی و کۆمپانیاکان دا نییە, بەڵکو بۆتە ناونیشانی کتێبانیش نزیك لەم شێوەیە: (چۆن لەماوەی یەك ڕۆژدا دەبیتە سەرکەوتووترین مرۆڤی جیهان؟, چۆن لەماوەی دوو ڕۆژدا بەختەوەرببین؟ مرواری پەمبە, لاسکە گیای ناسکۆڵە, پێوپوزی ژوولیا, روومەت و گەردنی هەنگوینیی, ئاگری بچکۆڵەی مێم, قاوەی بە نەستەلە, ژینێو مەمکۆڵەکانی…) دەبینین شاعیران و نووسەرانێکی وا دەرکەوتوون هەرزەو عەوام بە نووسینی پەمەیی و سۆزاوی هەڵدەخەڵەتێنن و بانگەشەی جوانی و بەختەوەری دەکەن, لەبەرئەوەی عەوام هۆشیارنییە ئەمانە لە لیستی پڕخوێنەرترین نووسەران دا دەبن!

بەڵام با بگەڕێینەوە ناو فەزای ڕۆمانەکەو بپرسین ئایا ئێمە زیاتر بە کام نووسەران سەرسام بووینەو, کاممان لە یادگەدا ماونەتەوەو

بوونەتە بەشێك لە روانینمان بۆ ژیان و ئینسان؟ ئەوانەی شادیی ساختەیان نیشانداوین و یان ئەوانەی نائومێدی ونیگەرانیی دونیا؟ بۆچی کافکا وێنەی ئایدیاڵی هەموو نووسەرو خوێنەرانە؟ دونیای کافکا دونیایەکی شادە؟باسی گوڵ و گوڵزارو مانگ و لوسکەیی دەکات؟ نەخێر, تاریکاییەکە هەرگیز ناگەینە کۆشك و دادگاییشمان ناکەن و دەبێ وەك قالۆنچەیەك/پەنماوێك/ هەردەفاوێك رێ بکەین. خۆڕایی نییە ئەدیبێکی مەزنی وەك (بۆرخێس) بڵێت ((جەوهەری زۆربەی رۆمانەکان لە تێکشکانی مرۆڤ دایە, لە داڕووخانی کارەکتەردایە)) (بۆرخیس: 2016: 66).

4_شێواز, پلۆت, توانای قەناعەتپێکردن: ئەم رۆمانە بەشێوازێکی هونەریی بەرز دروستکراوە, پارچەکان بەشێوەیەکی تێکمە تەواکەری یەکترن, یان دیمەنێك دەگوازنەوە کە خوێنەر زووتر چاوەڕێ بووە بیبینێ/بیخوێنێتەوە. شێواز کە بنەمایەکی گرنگی بەرهەمی ئەدەبی (شیعر, چیرۆك و رۆمان)ە, لەزۆر شوێنی ئەم رۆمانە دەکرێ کاری لەسەر بکرێ. لە هەڵبژاردنی ناوی کارەکتەر, پیشەکەی, تەمەنی, کات و شوێن, گێڕانەوە/گواستنەوە, گێڕەرەوە, قسەکردن, هەڵسوکەوت, دیمەن…ئەمانە هەموویان تێکئاڵاون, بەیەکەوە پەیوەستن, بەجۆرێك هەموویان دروستکەری یەکترن, هۆکاری بوونی یەکترن. بۆ نموونە گەر بپرسین کارەکتەری کچێکی گەنجی بیستوسێ ساڵان لە کۆمەڵگایەکی کۆنەپارێز, خێزانەکەی چۆن رێی پێدەدەن شەوان و رۆژان, لەگەڵ سێ کوڕان, بێت و بچێ و شەڕ بکات و پاسکیل لێ بخوڕێت؟ رۆمان (بەرهەمی ئەدەبی) ئەم کارەی بە نووسەرەکەی کردووەو ئەم خێزانەی بۆ دروستکردوون: دایکی لەجێکەوتووە, باوکی پێدەچێ بارودۆخی دەروونیی لەجێ نەبێ, لوتێکی گەورە, درێژ وەك لوتی فیلی هەیە ((باوکم هەردەڵێی چۆە ئێسقانە, لووتی مینا لووتی فیلێك… بەسەر کراسەکەیدا شۆڕبۆتەوە, شۆڕبۆتەوەو گەیشتۆتە نێوان رانەکانی. ل:9))و هەرزووش دەکەوێتە چاڵێکی ناو حەوشەکەیان. باپیریشی پیرەو بەردەوام خەریکی مەکینەیە ((رەنگی مەکینەکانی گرتووە, سەروسەکوتی زۆربەی جار رەشداگەڕاوە. ل:15)) ئارەزوو هیچ برای نییەو تەنیا خوشکێکی بچووکی هەیە. بەم شێوەیە رۆماننووس فەزایەکی وای خولقاندووە کە کارەکتەرە سەرەکییەکەی بتوانێت بێت و بچێت, تەنانەت لەکاتی تەقینەوەکەش ئەم کارەکتەرە نامرێ و دەردەچێت, گەر مردبا کێ رۆمانەکەی بەرجەستە دەکرد؟ ئەمەش پرسیارێکی نابەجێیە, چونکە وەك پێشتریش گوتمان رۆمانەکە هەر دەبوو بەمشێوەیە بووبا, گەر کەسانێك هەبن پێیانوابێ نەخێر دەکرا بەجۆرێکی تر بووبا, چاکە, بەڵام خۆ رۆمانەکە بەمشێوەیە خۆی گرتووەو بەمشێوەیەی ئێستا, لەبەردەستمانە کە هەیە. گەلێك نموونەی تر لە رۆمانەکەدا

هەن دەبنە بەرجەستەکەری پلان(تەکنیك)ێکی تۆکمە, بۆ ئەوەی رۆمانەکە بخولقێ و شێوازەکەی هەر ئەو شێوازە بێ کە نیشان دەدرێ و بەرجەستە دەکرێ.

لە رۆمانەکەدا زۆر دیمەن بەرجەستە دەکرێن, دیمەنی سوریالین, سەیروسەمەرەن, فەنتازین, نزیکن لە وێنەی شیعری, لە دونیایەکی منداڵانە, بەڵام رۆمانووس توانیویەتی بۆ زۆر لەخۆکردن بەرجەستەیان بکات و بەمەش دەتوانین بڵێین توانای قەناعەتپێکردنی رۆمانەکە لە ئاستێکی کاریگەر دایە. با لە هەندێ نموونە رابمێنین:

((کچە بچکۆڵە مردووەکەی کۆڵانەکەمان دەنگی دێت. بانگی من دەکات: ئارەزوو خان, ئەوا هاتووم, وەرە دەرەوە, بۆ بسکیتەکە, بۆ دەستی تۆ هاتووم.

شەوەو تاریکە. رادەکەمە کۆڵان, کچێکی جوانکیلەی چاوگەورە….لێم رادەمێنێت.ل:48)): مردوو قسە دەکات!

(دووبارە ماڵەکەمان بە سێبەر دادەپۆشرێت, تەپە تەپ دونیا خراپ دەکات. باڵندەکان لێرەو لەوێ دەردەپەڕن, پۆلێك باڵندە دەبینم هەرگیز لەم دەورووبەرە نەمبینیون. هەندێك عەلاگەی بەتاڵیش لەگەڵ باڵندەکان بەرز دەبنەوە. خۆیان لەگەڵیان دەگونجێنن, گەر تۆزێکیتریش زیندوو بن, دەتوانن لەگەڵیان بڕۆنە هێلانەکانیان و ئەوەی ماوە لە ژیانیاندا وەك باڵندە بژین.ل:103)): عەلاگە دەفڕن و خەریکە دەبنە کۆتر!

((فریشتەیەکی بچکۆڵەی گۆڕەکەی داپیرە بە پێدزکێ سەر پلیکانەکان دەکەوێت. من خۆمی لێ نەبان دەکەم. پاڵ بە دەرگاکەوە دەنێت…. فریشتەکە تەلەفزیۆنەکە دادەگیرسێنێت و لە دیاری پاڵ دەداتەوە. ل:115). فریشتە لە گۆڕ دێتە دەرو سەیری تیڤی دەکات!

ئەرێ هەر بەڕاست نووسەر ئەو جورئەتەی لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت ئاوا (خەمساردانە) بۆ زۆرلەخۆکردن ئەم دیمەنانەمان نیشان بدات!؟ وشەی خەمساردانە بە مانایەکی نێگەتیڤ بەکارناهێنم, بەڵکو بە هاومانای جورئەت و لەخۆڕادیتن. ئەم خەمساردییە هەمان خەمساردیی کافکاییە (کاتێ کارەکتەرەکانی دەکاتە قاڵۆنچە, بەیانیان زوو لەناو جێخەو دەستبەسەریان دەکات) و ئێمەش ناچاردەکات قەناعەت بەم دیمەنانەی بهێنین. ئەم خەمساردییە جۆرێکە لە توانای داهێنان, شکاندنی ئەو ترسەیە کە دەڵێت: گەر وا بکەم ئایا باوەڕم پێدەکەن؟ ئەدیبی باش خەمساردانە دەڵێت: من دەیکەم, باوەڕدەکەن یا نا بە جەهەننەم. ئەم خەمساردییە بەرهەمی باشی لێدەکەوێتەوە, دوای بیرکردنەوەو پلانێکی تەکنیکیی دوورودرێژ, هێنان و بردنێکی زۆر, دێت.

زۆر نموونەی تر هەن لە رۆمانەکەدا, کە لە واقیعی کۆمەڵایەتی

باوەڕپێنەکراون, بەڵام لە واقیعی رۆمانەکە قبوڵکراون. ئەمەش کەوتۆتە سەر توانای قەناعەتپێکردن, قەناعەتەکە لێرە لە اقتباسکردنی رستەکان درووستنابێ, لە کاتی خوێندنەوەی رۆمانەکە, لەناو جیهانی رۆمانەکە درووستدەبێ. بۆیە لە رەوتی خوێندنەوەی رۆمانەکەدا ئێمە قەناعەت بە جیهانی رۆمانەکە دەکەین.

هەندێ بابەتی تر بە کە لە رۆمانەکەدا هەن, بە پێویستی دەزانم ئاماژەیان بۆ بکەم:

ئەم رۆمانە رەخنەیەکە لە وێرانکردنی شار(هەولێر)و یادەوەرییەکانی, نووسەر لە ڕێی (بیناکان, زەبەلاحەکان و مەلاکان) ئاماژەی بۆ دەکات. زەبەلاحەکان ئاماژەیە بۆ بازرگانان و دەسەڵاتداران, کە بێویژدانانە دەوڵەمەند دەبن و شار داگیر/خاپوردەکەن و یادەوەرییەکانی تێکدەدەن, ئازادییەکان بەرتەسك دەکەنەوە, کەسیش ناتوانێ دەنگهەڵبڕێت, رەخنەگرتن لێیان کوشتن و دەرکردنی لەدوایە, خۆپیشاندان بەتەواوی بۆتە تێکدان و ئاژاوەگێڕی, تەنها مەگەر بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بێ((لەم شارەدا خۆپیشاندان هەر بەم جۆرە دەکرێت: یەکێك لەوپەڕی دونیا قسەیەکی لەسەر پێغەمبەر کردووە, یا ئەوەتا خۆپیشاندانێکی حزبییە. ل:67) مەلاکانیش بە گوتارە توندڕەوەکانیان فەزای شاریان شێواندووەو شار تژی بووە لە مەلای جوێندەر, هەڵخەڵەتێنەرو توندڕەو, بەجۆرێك بانگخوازو واعیز ئەوەندە زۆربوونە کە لەهەر جێیەك دەڕۆیت بەپێوەری دین پێناسە دەکرێی و ناتوانیت بەئازادی لە هیچ کوێیەك بیرو بۆچوونی خۆت دەرببڕیت, فەزای مەلایی و سیاسی بەیەکەوە بوونەتە بارێکی قورسی ناقۆڵا بەسەر هەولێرەوە: ((ئەمڕۆ هەموو شتێك لە ئێمە داگیرکراوە, خراوینەتە بازنەیەکی یەکجار بچووك, لە بازنەکەدا دەسوڕێینەوەو تەنها تەماشاکەرین. ئەوەتا دەبێ بچین لە بازاڕە سەرگەردانەکان بەدەم قرتاندنی گوڵەبەڕۆژە خەفەت بەبا بدەین. دەبێ لە تەکسیشدا رێی بگڕێین, دەبێ لە شوفێری تەکسییەکە بترسین. ل:98)).

ماوەتەوە بڵێم جوانیی ئەم رۆمانە لە (خۆبوون)ییەتی, لاسایی نییە, نووسەر بە جورئەتەوە زمان و وێنەی تایبەت بە خۆی بەکارهێناوە, بە تەکنیکێکی بەرز, هیواخوازم بخوێنرێتەوە. هەموو دەقێکی کوردی (شیعر, چیرۆك, رۆمان) لە واقیعێکی سەخت و غەریب لەدایکدەبێت, (سەخت) لەوەدا دژایەتیی دەکرێ, بەخراپ لێرەو لەوێ باسی نووسینی یەکتر دەکرێ. (غەریب)یش لەوەدا دەقەکان ناخوێنرێنەوە, گەر بشخوێنرێنەوە هەر دوای خوێندنەوە بە فەرامۆشی دەسپێردرێن. ئەو هەموو دەنگە جدییەمان بەبێدەنگی, بۆ لێکۆڵینەوە ئاودیوی هەزاربەهەزاری فەرامۆشی دەکرێن. بواری رۆشنبیری کوردی لە ئاستێکی

خراپە، زانکۆکانیش ڕۆڵێکی یەکجار سەمەرە دەگێڕن، دووررووو نزیك ئاگایان لە ئەدەبی سەردەم نییە. کردارێکی سیاسیی ساختە، بۆیان دەبێتە رووداو، بەڵام بڵاوبوونەوەی بەرهەمی ئەدەبی تازەی کوردی بۆیان نابێتە هەواڵ! بۆچی بەشی زۆری مامۆستایانی ئەدەبیات لە زانکۆکانی کوردستان ئاگاداری ئەدەبی تازە نین و کەموزۆر چیرۆك، رۆمان و شیعری نوێ ناخوێننەوە!ئایا خوێندنەوەی نالی و مەحوی و چەند بەندوبالۆرەی فۆلکلۆری و هەندێ زانیاری پێناسەیی سەبارەت بە تیۆرو رەخنە بەسن تا نازناوی (ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی) بەسەرخۆمان دا ببڕین! سەبارەت بە شاعیرو نووسەران: بۆچی بەشێك لە نووسەرانی کورد بەبێ ئەوەی نووسەرانی کورد بخوێننەوە بەخراپ باسیان دەکەن؟ ئایا هێشتاش گروپچییەتی بەردەوام نییە؟ لەمەوەیە جارێکی تر دەڵێمەوە: بەرهەمی ئەدەبی کوردی لە واقیعێکی سەخت تا ئاستی هەناسەتەنگی و خنکان لەدایکدەبێت، بە غەریبی دەژییت، لە کلاسیکەکانمانەوە تا ئێستاش هاوارو نرکەی ئەدیبان بەدەست ئەم ئازارەوە، دەبیسترێ و نابڕێتەوە.

سەرچاوەکان:

1_زمان پایسکلێکی شکاو لێدەخوڕێت، رۆبین خدر، بڵاوکراوەی نووسیار، چاپی یەکەم، 2020.

2_ 12نامە بۆ رۆماننووسێکی لاو، ماریۆ ڤارگاس یۆسا، و: شیرین ك، لە بڵاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، 2008.

3_ هونەری رۆمان، میلان ِکۆندێرا، و: کەریم پەڕەنگ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2008.

4_ پەردە، میلان کۆندێرا، و: کەریم پەڕەنگ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، 2012.

5_ئەم هونەری شیعرە، خۆرخێ لویس بۆرخیس، و: سەیوان محەمەد، بڵاوکراوەی ناوەندی غەزەلنووس، چاپی یەکەم، 2016.